

АНАТО́МІЯ ТВАРИ́Н І ЛЮДИ́НИ — наука, що вивчає форму й будову тіла людини та тварини методом розтину й препарування. Анатомія (А.) описує особливості будови тіла в цілому, внутр. архітекτονіку та просторове розміщення органів у процесі їх появи, становлення й розвитку. Використовуючи дані палеонтології та зоології, А. вивчає еволюцію розвитку систем і органів у тварин — від нижчих до вищих (порівняльна А.), досліджує будову органів людини у філогенезі та онтогенезі. Такий усебічний підхід необхідний для виявлення внутр. і зовн. причин, що визначають анатом. специфіку людини порівняно з тваринами, функціон. пристосування форми та будови органів, закономірності їхньої зміни з віком, статеві й індивід. особливості. А. й фізіологія — осн. складові частини біології, фундам. дисципліни в галузі медицини та ветеринарії.

Відомості з А. знаходять уже в стародав. пам'ятках культури (китай. «Канон медицини», 2 тис. до н. е.; індій. «Веди», 1 тис. до н. е.), а деякі уявлення про будову тіла, ймовірно, були в людей ще в доістор. часи. В античну епоху певні анатом. відомості зустрічаються в трактатах Аристотеля, Гіппократа, у представників александрій. школи (Еразістрат, Герофіл). Ці дуже неповні й нерідко помилкові дані антич. часів, причому одержані переважно при вивченні організму тварин, а не людини, узагальнив рим. лікар Гален (2 ст. н. е.). Протягом майже 1,5 тис. рр. вони служили основою мед. практики, оскільки за часів середньовіччя церква забороняла препарування трупів і заняття А. Лише на Близькому Сх. окремі вчені (Авіценна, 2 ст., та ін.) вивчали А. Сучасна А. формувалася в епоху Відродження, коли А. Везалій на підставі систем. вивчення трупів зробив точний опис будови тіла людини, доповнений і розвинутий згодом його учнями та послідовниками. Тільки після Везалія розтин і препарування трупів широко ввійшли в практику наук. дослідж. тіла людини. 16 ст. було періодом великих анатом. відкриттів. Г. Фаллопій, Б. Євстахій, К. Варолій вивчили й докладно описали не тільки кістки та м'язи, а й внутр. органи, спин. і голов. мозок, органи чуттів і нерви людини. З ініціативи падуан. анатома Бенедетті для демонстрації анатом. розтину в Падуї (1594) і Болоньї (1673) було побудовано спец. приміщення — анатом. театри. Нова А. дала можливість англ. лікареві В. Гарвею розробити вчення про кровообіг, чим фактично було започатковано фізіологію. На поч. 17 ст. центр розвитку анатом. науки переміщується до Франції, Великої Британії, Нідерландів, де на той час з'явилися нові університети. Нідерланд. анатом Ф. Рюйш уперше створив анатом. музей, у якому експонувалися численні анатом. препарати, що викликали широкий інтерес; він також

удосконалив процес бальзамування трупів. У цей час у Франції завдяки успішним працям анатома й хірурга Льєто набуває розвитку прикладний, хірург. напрям А. У Лондоні широко відомими стали анатом. колекції братів В. та Дж. Гунтер, що мали знач. вплив на поширення анатом. знань. Подальші успіхи А. пов'язані з розвитком морфол. наук, зокрема порівняльної А. й мікроскопічної А. Наприкінці 18 ст. франц. учений К. Біша на основі вивчення тканин організму людини зробив висновок про спільність структур різних органів. Дещо пізніше нім. дослідник Т. Шванн створив клітинну теорію, ґрунтовно довівши, що клітина є осн. структур. одиницею всіх живих тканин як у тварин., так і рослин. організмі. Отже, було доведено єдність усієї живої природи. 2-а пол. 19 ст. збагатила біологію новими відкриттями: створ. теорію філогенезу та онтогенезу — істор. та індивід. розвитку органіч. форм; еволюц. вчення Ч. Дарвіна про рушійні сили істор. розвитку організмів; з'явилися умови для виокремлення нових морфол. наук: гістології та ембріології.

У Рос. імперії розвиток А. започаткували у 18 ст. учень М. Ломоносова О. Протасов і вихованці Києво-Могилян. академії українці Н. Амбодик-Максимович та О. Шумлянський. Найбільшу рос. анатом. школу заснував у С.-Петербур. мед.-хірург. академії українець з походження (родом із Чернігівщини) проф. П. Загорський, який 1802 видав перший у країні оригін. посібник з А. людини — книгу, що слугувала підручником протягом кількох десятиліть. В анатом. школі П. Загорського пройшли підготовку І. Книгін, П. Корейша, П. Наранович, І. Буяльський, М. Пирогов, які створили нові напрями й нові осередки А. Такими осередками в Україні були анатом. каф. в Харкові, Києві, Одесі та ін. У Київ. університеті каф. А. очолював послідовник М. Пирогова О. Вальтер, а трохи згодом — видат. укр. учений В. Бець, який уславився відкриттям гігант. пірамідних клітин кори гол. мозку. На поч. 20 ст. у Києві працював основоположник еволюц. морфології О. Северцов, діяльність якого сприяла виникненню укр. шкіл порівняльної А. (І. Шмальгаузен, М. Воскобійников, Б. Домбровський, В. Касьяненко). У Харкові каф. А. створили учні П. Загорського — І. Книгін, Г. Венедиктов та П. Наранович. У подальшому розвитку цієї каф. та А. в Україні взагалі велику роль відіграв видатний укр. учений В. Воробйов — основоположник т. зв. макро-мікроскоп. методу в А., а також автор першого вітчизн. підручника та атласу з А. людини. Після 2-ї світової війни в Україні виникло багато анатом. закладів, переважно у вигляді каф. А. т. і л. у мед. та вет. ВНЗ (у Донецьку, Одесі, Сімферополі, Дніпропетровську, Вінниці, Тернополі, Луганську, Чернівцях, Ужгороді,

Полтаві та ін.), де налагоджені й успішно проводяться дослідж. з актуал. проблем А. т. і л. 1963 в Інституті зоології АН УРСР створено наук. підрозділ із вивчення клітин. структур тварин. організму — відділ цитології та гістогенезу, де готують кваліфік. кадри цитологів і проводять дослідж. із проблеми диференціювання клітин у процесі розвитку органів кровотворення, судин. і скелет. систем.

Сучасну А. називають описовою, або нормальною, відповідно до її осн. змісту — доклад. опису форми та структури нормальних, тобто не змінених хворобливим процесом, органів і тканин. Відповідно до поділу організму на функціон. системи, нормальна А. містить розділи: остеологію (наука про кістки), синдесмологію (наука про сполучення кісток, зокрема про суглоби), міологію (наука про м'язи), спланхологію (наука про внутр. органи, зокрема органи травлення, дихання, виділення та розмноження), ангіологію (наука про кровонос. та лімфатичні судини), неврологію (наука про органи чуттів), ендокринологію (наука про залози внутр. секреції). Від А. уже в 19 ст. відокремились як самост. науки **гістологія**, **патологічна анатомія**, **топографічна** (прикладна) **анатомія** та ін. Окрім згаданих, самост. прикладне значення мають пластична А., що дає опис зовн. форм тіла людини для образотвор. мистецтва (живопис, скульптура); типова А., що досліджує індивід. особливості будови та форми органів, тканин, систем і тіла в цілому; функціональна (теоретична) А., що обстежує форми та будову органів під оглядом їх зв'язку з функцією; вікова А., що вивчає вікові зміни у формі та будові органів і тканин та ін. Предметом студіювання сучас. А. є також тонка будова мозку (цитоархітектоніка) у зв'язку з його функціями, інервація та архітектоніка кровонос. і лімфат. судин та ін. Основним і з давніх часів традиц. методом вивчення А. було й залишається препарування, тобто відокремлення на трупі з допомогою скальпеля (анатом. ножа) та

пінцета тих чи інших утворень (м'язів, зв'язок, судин, нервів та ін.) від прилеглих тканин і розкриття порожнин тіла. Для вивчення кровонос. судин використовують: наповнення їх контрастними (для рентгенографії) масами або такими, що тверднуть; метод кислотного гідролізу навколиш. тканин або просвічування їх за допомогою спец. рідин. Для вивчення будови мозку користуються серій. зразками. А. людини викладають у мед. інститутах, на біол. ф-тах університетів та пед. інститутів, в інститутах фізичної культури та худож. навч. закладах. А. тварин вивчають на вет. і зооінж. ф-тах. У серед. школі А. вивчають разом із фізіологією.

Рекомендована література

1. Воробйов В. П. Короткий підручник анатомії людини. Т. 1-2. К.; Дн., 1936-38;
2. Шмальгаузен И. И. Основы сравнительной анатомии позвоночных животных. Москва, 1947;
3. Н. Braus. Anatomie des Menschen. Bd. 1-2. Berlin; Heidelberg, 1954-56;
4. Тонков В. М. Підручник нормальної анатомії людини. Т. 1-2. К., 1955-56;
5. Климов А. Ф., Акаевский А. И. Анатомия домашних животных. Т. 1-2. Москва, 1955;
6. Куприянов В. В., Никитюк Б. А. Методологические проблемы анатомии человека. Москва, 1985;
7. Ромер А., Парсонс Т. Анатомия позвоночных: В 2 т. Т. 2 / Пер. с англ. Москва, 1992;
8. Забелло Є. М. Патологічна анатомія інфекційних хвороб тварин. К., 1997;
9. Лисенко М. В., Бойко В. І., Замазій М. Д. Анатомія і фізіологія сільськогосподарських тварин. К., 1999.

П. М. Мажуга

Бібліографічний опис:

Анатомія тварин і людини / П. М. Мажуга // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-44072>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України (докладніше).